

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

СОСНІНА Ольга Володимирівна - доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

СТИРАНКА Михайло Богданович - кандидат юридичних наук, адвокат

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.9>

Проаналізовано способи вчинення державної зради, а саме: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Поняття «перехід на бік ворога» не слід розглядати лише в буквальному розумінні, оскільки йдеться не лише про перехід на територію ворожої держави, а й надання допомоги такій державі безпосередньо на території України. Конституційно, що під поняття «ворог» повинні підпадати ті суб'єкти, які ведуть збройну боротьбу проти України, зокрема не визнані (самопроголошені) держави ДНР і ЛНР.

Зміст поняття шпигунства розкривається у ст. 114 КК України та полягає у передаванні або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України називають загальним способом державної зради, різновидами якого є перехід на бік ворога та шпигунство.

Додатково обґрунтовано збільшити перелік суб'єктів, яким особа може надавати допомогу в проведенні підривної діяльності проти України, зокрема, міжнародні організації (їх представники), оскільки вони є похідними суб'єктами міжнародного права, мають свою структуру та виступають інструментами зовнішньої політики окремих держав.

Ключові слова: державна зрада, перехід на бік ворога, шпигунство, підривна діяльність, національна безпека, громадянин України, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Норма про державну зраду донедавна практично не застосовувалася. Втім у зв'язку з веденням агресивної війни Російської Федерації проти України, яка триває з 2014 року, випадки вчинення державної зради, на жаль, стали непоодинокими. Зокрема, аналіз даних Офісу Генерального прокурора засвідчує тенденцію до їх збільшення. Так, у 2019 р. зареєстровано 32 кримінальні провадження, у яких особам вручено повідомлення про підозру за вчинення злочину, передбаченого ст.111 КК України. У 2020 р. – 45; 2021 – 64. Врешті, у 2022 р. цей показник зріс до 609 [1].

Як свідчить аналіз судової практики, представники держави-агресора здійснюють вербування громадян України або ж останні за власною ініціативою свідомо зраджують інтереси України. Прикладом цьому слугує вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р., яким експрезидента України Віктора Януковича було визнано винним за вчинення державної зради [2]. А тому ні в кого не виникає сумнівів щодо необхідності захисту кримінально-правовими засобами національної безпеки України та створенні ефективної юридичної норми, спрямованої на протидію державній зраді.

У той же час доводиться констатувати, що при застосуванні норми про державну зраду, існують певні проблеми. Зокрема, мають місце випадки, коли тотожні кримінально протиправні діяння отримують різну кримінально-правову оцінку або складно визначити, який спосіб державної зради має місце. З огляду на це, необхідно встановити, чи не слугує причиною цьому формулювання об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада».

Аналіз останніх досліджень

Було б несправедливо вказувати, що питання кримінальної відповідальності за державну зраду не висвітлювались теорією кримінального права. Свідченням цього є дисертаційне дослідження Н.С. Кончук, у якій авторка здійснила кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого ст.111 КК України. Слід виокремити праці О. Ф. Бантишева та Л. В. Мошняги, які присвячені питанням кримінально-правової охорони національної безпеки України. Необхідно віддати належне також науковим доробкам Г. В. Андрусів, Ю. В. Бауліна, Б. М. Діденка, О. О. Дудорова, Л. М. Демидової, В. С. Картавцева, В. К. Матвійчука, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Р. А. Чорного, О. В. Шамари, В. М. Шлапаченка та інших, у яких розглядаються питання кримінальної відповідальності за державну зраду.

Постановка завдання

Метою цієї статті є аналіз способів вчинення державної зради.

Виклад основного матеріалу

Визначення державної зради перейшло до нас ще з редакції КК УРСР 1960 р. З огляду на, так би мовити, застарілу редакцію статті, яка не відповідає сучасним реаліям, неодноразово звучали пропозиції щодо внесення змін до неї, втім такі ініціативи зазнавали гострої критики, а тому не увінчались успіхом. Відповідно до аналізу ст.111 КК України, слід виокремити три способи державної зради:

1) перехід на бік ворога в період збройного конфлікту;

2) шпигунство;

3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Передусім, потрібно з'ясувати, вчинення яких саме суспільно небезпечних дій свідчитиме про перехід на бік ворога на шкоду територіальній цілісності та недоторканності. Однак, найперше необхідно встановити, що слід розуміти під поняттям «ворог». Відсутність його офіційної дефініції, здавалось би, не слід відносити до законодавчих огріхів, оскільки це не повинно створювати труднощів у правозастосовній діяльності. Водночас, на противагу цій позиції, наведемо вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Так, органом досудового розслідування В. обвинувачувався у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 409, ч. 1 ст. 111, ч. 1 ст. 258-3 КК України. Під час виконання бойових завдань його було захоплено в полон військовослужбовцями Збройних Сил РФ, після чого разом з іншими полоненими доставлено до будівлі Сніжнянського МВ ГУ МВС України в Донецькій області та передано представникам терористичної організації «ДНР». Далі полонений добровільно вступив до складу терористичної організації «ДНР» та зобов'язався дотримуватися правил поведінки, встановлених у ній, і виконувати покладені на нього функції, тобто відмовився від несення обов'язків військової служби. Окрім того, підбурював шляхом умовлянь та погроз військовослужбовців ЗСУ, які перебували у полоні, вступити до терористичної організації «ДНР» та брати участь у її діяльності, однак останні відмовились від його пропозиції. Тим часом судом частина обвинувачення (державна зрада, вчинена способом переходу на бік ворога) була визнана необґрунтованою з підстави, що «ДНР» за своєю суттю є терористичною організацією і не має жодних ознак, притаманних державі. Крім того, вказане «утворення» не визнається як держава ані Україною, ані будь-якими іншими державами або міжнародними організаціями [3]. Таким

чином, на думку суду, ворогом може бути лише інша держава або державне утворення. Така позиція видається не до кінця виваженою, оскільки якщо відштовхуватись навіть від самого поняття «збройний конфлікт», то доречно говорити про значно ширше коло суб'єктів, які охоплюються поняттям «ворог». Окрім того, у словнику української мови ворог трактується як той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник. Тому під поняття «ворог» повинні підпадати ті суб'єкти, які ведуть збройну боротьбу проти України, зокрема не визнані (самопроголошені) держави ДНР і ЛНР.

У той же час доводиться констатувати, що в проєкті КК України станом на 14 жовтня 2023 р., який розроблений робочою групою з питань розвитку кримінального права, поняття «ворог» характеризується наступним чином: а) держава, з якою Україна перебуває у стані війни чи збройного конфлікту (ворожа держава), б) держава, визнана державою-агресором або державою-окупантом по відношенню до України, або в) формування, фінансове, військове, матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення якого здійснює ворожа держава (ч.5 ст.10.1.1). Відомо, що так звані ДНР та ЛНР визнані терористичними організаціями, яким РФ надає військову, економічну та політичну підтримку. А тому гадаємо, що в проєкті КК, відповідно до пункту «в» ч.5 ст.10.1.1., діяльність ДНР та ЛНР охоплюється поняттям «формування».

У кримінально-правовій літературі вченими пропонується різна інтерпретація зазначеного способу державної зради. О. А. Чуваков трактує її як різноманітні форми співробітництва у воєнний час або в період збройного конфлікту [4, с. 270]. На думку М. І. Хавронюка, перехід на бік ворога передбачає надання громадянином України безпосередньої допомоги державі, з якою Україна в цей час перебуває у стані війни або збройного конфлікту (вступ на службу до військових чи інших формувань ворожої держави, надання допомоги агентам спецслужб іноземних держав тощо) [5, с. 32]. В. А. Ліпкан зазначає, що цей спо-

сіб державної зради полягає у вступі громадянина України в контакт з військовим супротивником для сприяння йому в заподіянні шкоди суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [6, с. 160]. Таким чином, прояви переходу на бік ворога можуть бути різноманітними. Водночас науковці ототожнюють цей спосіб державної зради зі спричиненням шкоди різного характеру національній безпеці держави.

Вочевидь, поняття «перехід на бік ворога» не слід розглядати лише в буквальному розумінні, оскільки йдеться не лише про перехід на територію ворожої держави, а й надання допомоги такій державі безпосередньо на території України. З огляду на це пропонується виокремлювати фізичний та інтелектуальний перехід [7, с. 23]. Однак доречно погодитись із Ю. В. Бауліним, що одне лише просте фізичне переміщення за лінію фронту не можна вважати державною зрадою, якщо такий перехід не підтверджений згодою громадянина України на співпрацю з ворогом [8, с.204].

Специфікою цього способу державної зради є те, що він може бути вчинений лише в період збройного конфлікту (ч.1 ст.111 КК України). Кваліфікованим його видом є наявність умов воєнного стану (ч.2 ст.111 КК України). Із вказаного випливає, що диспозиція розглядуваної статті є бланкетною, що зумовлює необхідність звернутися до іншогогалузевого нормативного припису для встановлення її змісту. Так, у Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. збройний конфлікт розглядається як такий, що виникає між двома чи більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. При цьому прийнято розрізняти збройний конфлікт міжнародного (зіткнення збройних сил держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни) та неміжнародного характеру (збройний конфлікт, що відбувається в межах території держави) [9, с. 90].

У Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII вказується, що воєнний стан є

особливим правовим режимом, який вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб зі зазначенням строку дії цих обмежень [10]. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, яке мало місце 24 лютого 2022 р., цього ж дня в нашій державі було введено воєнний стан [11], строк дії якого, у зв'язку з тривалою широкомасштабною збройною агресією, постійно продовжується.

Потребує також вирішення питання щодо моменту закінчення злочину, передбаченого ст.111 КК України, вчиненого способом переходу на бік ворога. У кримінально-правовій літературі з цього приводу немає одностайності позицій. Одні автори вважають, що таким моментом є надання громадянином України безпосередньої згоди представнику іноземної держави на «злочинну співпрацю» [8, с. 203–204]. Інші ж переконані, що перехід на бік ворога є закінченим посяганням, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду Україні [12, с. 57]. Гадаємо, що слід погодитися із представниками другого підходу, оскільки якщо мала місце відповідна домовленість між винним та представником іноземної держави, то надання такої згоди на «співпрацю» (без подальших дій) слід розглядати, скоріш за все, як готування до вчинення державної зради.

Другим способом державної зради є шпигунство, зміст якого розкривається у ст. 114 КК України, і яке полягає у передаванні або збиранні з метою передачі

іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Так, передача ворожій стороні відповідних відомостей розглядається як усне повідомлення (безпосередньо, телефоном), вручення певних документів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку) безпосередньо адресату чи посереднику [9, с. 87]. Натомість збирання таких відомостей із метою їх передачі розглядають як пошук та здобуття останніх із подальшим їх зосередженням в одному чи кількох місцях [13, с. 244]. Н. С. Кончук ставить питання, чи охоплюється поняттям «збирання» зберігання відомостей, що становлять державну таємницю, і, відповідно, чи наставатиме відповідальність за шпигунство як спосіб державної зради. Автор зазначає, що такі дії можна розглядати як надання громадянином України допомоги іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам у проведенні підривної діяльності проти України, оскільки винний посприяв представникові іноземної держави чи організації шляхом укриття відомостей, які становлять державну таємницю, знаючи, що подальше використання ворожою стороною таких відомостей є загрозою для національної безпеки України [14, с. 94]. Водночас така позиція належно не обґрунтована, позаяк, видається, має місце сприяння у передачі відомостей, які становлять державну таємницю, представникові іноземної держави, тобто сприяння у вчиненні державної зради способом шпигунства.

Щодо моменту закінчення державної зради в цій формі, то доводиться констатувати про невизначеність підходів з приводу вказаного питання. Зокрема, одні автори пов'язують момент закінчення відповідного злочину з моментом заволодіння певним обсягом відомостей, що становлять державну таємницю [15, с. 50], натомість інші – з моменту початку збирання таких відомостей [12, с. 60]. У цьому випадку, гадаємо, більш слушно го-

ворити не про «етапи» злочинної поведінки, а про обсяг зібраної секретної інформації. Тобто у випадку, якщо у таких матеріалах (незалежно від того, чи вони зібрані на початковому чи завершальному етапі) є відомості, які становлять державну таємницю, то державну зраду у формі шпигунства слід вважати закінченим посяганням.

Третім способом державної зради є надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Його ще називають загальним способом державної зради, різновидами якого є перехід на бік ворога та шпигунство. З такою позицією не можна не погодитись, оскільки така діяльність характеризується широким спектром кримінально протиправних дій, адже пов'язана зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним способом чи зміни території та спрямована на зниження обороноздатності [12, с. 57–58], сприянням таємним представникам іноземних розвідок, укриттям розвідника або його спорядження, наданням йому транспортних засобів, а також іншої техніки [16, с. 43], організацією чи виконанням конкретного кримінального правопорушення, схилянням до державної зради інших осіб, усуненням перешкод для вчинення певних діянь [17, с. 820], тобто з усіма можливими способами заподіяння шкоди національній безпеці України.

У ч. 1 ст. 111 КК України міститься чітка вказівка на тих суб'єктів, яким особа має надавати допомогу у проведенні підривної діяльності проти України (іноземна держава, іноземна організація або їхні представники). Такий перелік суб'єктів, вочевидь, не можна назвати повним. У науковій літературі на цій проблемі акцентувала З. А. Загинеї. Автор запропонувала внести зміни у відповідне формулювання ст. 111 КК України, вказавши на те, що допомога у проведенні підривної діяльності проти України може надаватися також і міжнародній організації чи її представникам [18, с. 95]. Така позиція, безумовно, варта уваги, оскільки міжнародні організації є похідними суб'єктами міжнародного

права, які мають свою структуру та виступають інструментами зовнішньої політики окремих держав. Більше того, такий досвід вуже існує в окремих зарубіжних державах (КК Казахстану). Щодо моменту закінчення державної зради у вказаній формі, то ним є момент вчинення конкретного діяння, яким було надано допомогу іноземній державі, іноземній організації або їх представникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Не можна також оминати увагою питання, яким чином регламентуються особливості кримінально-правової заборони державної зради в проекті КК України. Так, ст. 9.1.5. «Зрада Україні» передбачено наступні способи державної зради: 1) вступ у військове формування держави-агресора, 2) участь у здійсненні акту агресії проти України, 3) надання державі-агресору допомоги в здійсненні акту агресії проти України або 4) надання допомоги іноземній державі чи її представнику у підривній діяльності проти національної безпеки України або 5) ініціювання перед представником іноземної держави, іноземної організації або незаконного збройного формування вчинення ним діяння, передбаченого пунктами 1-4 цієї статті, чи згода з його пропозицією вчинити таке діяння. З вищенаведеного випливає, що фактично перші три форми вчинення цього злочину притаманні державній зраді способом переходу на бік ворога. Натомість, не передбачений спосіб вчинення державної зради у формі шпигунства. Втім питання щодо переваг та недоліків цієї норми проекту КК повинно стати предметом наступного наукового дослідження.

Висновки

У цілому ж, можна зробити висновки, що питання, які стосуються характеристики способів державної зради, законодавчо належним чином не врегульовані, окремі з них залишаються неоднозначно висвітленими або цілком не вирішеними. А тому очевидно, що кримінальне законодавство повинно оновлюватись та «йти в ногу» з розвитком суспільних відносин.

Література

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2019–2022 рр. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 19.11.2023)
2. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240> (дата звернення: 22.11.2023)
3. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15 листопада 2017 р. Справа № 319/85/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70280831> (дата звернення: 22.11.2023)
4. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова. Одеса, 2017. 533 с.
5. Хавронюк М. І. Глава III. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Вид. 2-ге, перероб. та допов. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
6. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ : Вид-во КНТ, 2007. 292 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер; Право, 2001. 494 с.
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
9. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. і допов. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 22.11.2023)
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. №64. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 22.11.2023)
12. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменного. Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012. Т.1. 780 с.
13. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Хавронюка, М. І. Мельника. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 780 с.
14. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 227 с.
15. Картавцев В. С. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (наукові засади кваліфікації): навч. посіб. К.: Вид-во НА СБ України, 2004. 57 с.
16. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 514 с.
17. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
18. Загинеї З. А. Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як спосіб вчинення державної зради. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 86–101.

SUMMARY

The methods of committing treason are analyzed: the transition to the enemy's side; espionage; to assist a foreign state, a foreign organization or their representatives in carrying out subversive activities against Ukraine. The concept of „crossing over to the side of the enemy” should not be considered exclusively in the literal sense, since it is not only about crossing over to the territory of an enemy state, but also about providing assistance to such a state directly on the territory of Ukraine. It was established that the concept of «enemy» should include those subjects who are waging an armed struggle against Ukraine, in particular the unrecognized (self-proclaimed) states of the DNR and LNR.

The content of espionage is disclosed in Art. 114 of the Criminal Code of Ukraine and consists in the transfer or collection for the purpose of

transfer to a foreign state, a foreign organization or their representatives of information constituting a state secret. Providing assistance to a foreign state, foreign organization or their representatives in carrying out subversive activities against Ukraine is called a general method of treason, the varieties of which are switching to the side of the enemy and espionage.

It is additionally justified to increase the list of subjects to whom a person can provide assistance in carrying out subversive activities against Ukraine, in particular, international organizations (their representatives), since they are derived subjects of international law, have their own structure and act as instruments of foreign policy of individual states.

Key words: state treason, transition to the side of the enemy, espionage, subversion, national security, citizen of Ukraine, criminal liability.